

Golden Dániel

Remix cyberculturalis

(GYÖRGY PÉTER: MEMEX. A KÖNYVBE ZÁRT TUDÁS A 21. SZÁZADBAN. BUDAPEST, MAGVETŐ, 2002)

A HÁLÓZAT CSAPDÁJÁBAN

Alighanem kevés sürgetőbb feladat áll a kortárs társadalomtudományok előtt, mint az utóbbi években, évtizedekben zajló kommunikációs forradalom hatásainak felmérése. György Péter legújabb könyvével – ahogy azt már annak címe is jelzi – azokhoz csatlakozik, akik az igazán radikális fordulatot az internet, a világháló megjelenéséhez kötik. Saját pozícióját egy helyen így határozza meg: „(...) inkább tekintem magam a hálózati társadalom etnográfusának, megfigyelő antropológusának, mintsem önfeledt lakójának (...)” (169) Azzal kecsegtet tehát, hogy az unalomig ismert közterek elisméltése helyett részletekbe menő és mélyreható elemzését adja a mindennapjainkban egyre nagyobb szerepet betöltő digitális kultúrának.

A téma bölcséleti igényű feldolgozásához termékenynek tűnik az a kiindulópont, amelyet a szerző mindjárt a Bevezetésben javasol. Ha ugyanis „a textuális kultúra nem más, mint eligazodás a szövegek rendjében, az olvasási normákban” (15), akkor nem érdemes általános vészharangokat kongatnunk, hiszen az információk megszerzése és értelmezése a jelek szerint a Gutenberg-galaxis letűntével is központi eleme marad a jövő civilizációs formáinak. „A néma olvasás alapuló, az értelmezés formáit kifejlesztő hagyomány tehát csupán egy az olvasás lehetséges dimenziói közül” (45), vagyis az így leszűkített olvasásfogalom csak egy relatíve kis szeletét fedti le az emberi kommunikáció történetének. Ezek szerint pedig az igazi kérdés nem az, hogy fogunk-e még *egyáltalán* olvasni, sokkal inkább az, hogy *mit* és *hogyan*: az elektronikus közegekben milyen új struktúrákba rendeződik a tudás, s ezek között milyen módszerekkel, eszközökkel tudunk majd tájékozódni.

A kötet elején tehát úgy tűnik, hogy a szerző az ún. *szóbeliség-írásbeliség paradigma* (magyarul lásd NYÍRI–SZÉCSI 1998; illetve NYÍRI 1994; DEMETER 2002) elméleti háttérére támaszkodva kísérli meg tágabb összefüggésekbe helyezni napjaink információs robbanását. A folytatásban azonban nem elégszik meg ezzel a kommunikációfilozófiai megközelítéssel, hanem gyakorlatilag valamennyi kínálkozó metanarratívát megidézi, a posztmodern művészet- és társadalomfilozófiáktól az intertextualitás, a komputer-tudomány és a modern urbanisztika elméletein keresztül a kultúrkritikai elképzelésekig. Ám ezek is csak egy-egy villanás erejéig kerülnek előtérbe, így a jelenségek mélyebb megértéséhez nemigen tudnak hozzájárulni.

Rengeteg minden halmozódik egymásra ebben a könyvben: témák, nyelvek, kulturális hagyományok és elméleti megközelítések színes kavalkádját kapja az olvasó. Nehéz lenne megmondani, voltaképpen *miről is szól* a mű. Számos fontos, a szakirodalomban jól ismert kérdést vet fel (szöveg és kép hierarchikus viszonyának megvál-

tozása, új műfajok születése, az írói és olvasói magatartások átalakulása stb.), ugyanakkor a kifejtett válaszokkal adós marad.

Nem igazítanak el a tartalom tekintetében a fejezetcímek sem, lévén inkább enigmatikusak, semmint informatívak. A szerző szándéka szerint, úgy tűnik, megannyi intertextuális utalásként kellene szolgálniuk a könyvkultúra hagyományára, működésük azonban diszfunkcionális. Hiszen nem sokan akadnak, akik első pillantásra képesek lennének megállapítani, mi rejlik a digitális kultúrára vonatkozóan a *Saxa loquuntur*; *Promesse du bonheur*; *Florilegium és Summa*; *Abdul Kassem Ismael és a Combadge* vagy a *Bibliotheca Universalis* kifejezések mögött. Ráadásul az egyes részek nem válnak el egymástól élesen, ugyanazok a gondolatok apróbb módosulásokkal többször is felbukkannak. (Ha volna *tárgymutató*, valószínűleg pontosan jeleznék a kulcsszavak nagyjából egyenletes szóródását.) A fejezetek *in medias res* kezdődnek, a címek megfejtése pedig általában a szövegek második feléig várat magára (s többnyire azzal sem leszünk sokkal okosabbak). Ami különösen zavarba ejtő, az a címadások leplezetlen elitizmusa, miközben a kötet egyik legfontosabb visszatérő üzenete az internet demokratikussága, amivel az új médium hadat üzen a tradicionális kánonok uralmának.

Ez azonban csak egy a számtalan ellentmondás közül, amellyel az olvasó szembe találja magát. A könyv meglehetősen inkoherenciát mutat: sem a mű egészére vonatkozólag, sem az egyes tanulmányokon belül nem lehet egyértelmű álláspontokat azonosítani. A szerző előbb óva int a futurologus lendülettől, majd nem egyszer maga is belesik annak csapdájába. Figyelmeztet az új keletű információs szakadék veszélyeire, a következő pillanatban viszont már naiv hittel szól a világhálóról mint az egalitárius álom megvalósítójáról. Az elmélet szintjén síkra száll a *periféria* jogaiért, saját gyakorlatában azonban csak a nemzetközi *mainstream*ről vesz tudomást. Egyfelől aggódik a magyar kulturális örökség túléléséért (s ezért szorgalmazza annak digitális rögzítését), másfelől komoly apológiáját adja az angol terminusoknak a magyar kifejezésekkel szemben (111), hogy aztán használatukban megint csak következtelen legyen („navigation, browsing, filtering”: 112; „keresés, csavargás, szűrés”: 116; „navigation-filtering”: 120). Örömmel konstatálja a végtelen számú digitális másolat lehetőségét, ám rögtön megjegyzi, hogy ezek a kópiák milyen könnyen módosíthatóak, vagyis az eredetivel való megegyezésük mennyire esetleges. Lelkesen üdvözli a globális könyvtárról szóló utópiákat, ugyanakkor joggal figyelmeztet ennek a könyvtárnak jelenleg meglehetősen kaotikus voltára. Nostalgiajával említi a klasszikus filológiai intézmények, a *bibliográfia* és a *katalógus* transzparenciáját, noha nagy tetszéssel fogadja az új médium hierarchia mentességét is. Szimpátiával beszél a hiperszövegben, multimédiában rejlő innovatív lehetőségekről, miközben újra meg újra visszatér a könyvek világának meghittségéhez.

VILÁGHÁLÓ ÉS/VAGY VILÁGKÖNYVTÁR

A leghosszabb, egyben összefoglaló igényűnek tűnő, utolsó fejezet a *Bibliotheca Universalis* címet viseli. Az önmeghatározás – „jelen tanulmány tárgya a kommunikációban részben az interface-kultúra eredményeként kialakuló új intézménytípusok történeti áttekintése és elemzése” (147) – azonban ezúttal is túlzónak bizonyul, valójában néhány ismert vagy kevésbé ismert anekdotikus részletet kapunk a humán informatika történetéből.

Ami mindeközben kevésbé válik világossá, az az, hogy az *univerzális könyvtár* vagy *világkönyvtár* az emberi gondolkodás történetének talán legősibb vágyát, a mindentudás ígézetét kifejező jelkép. Az általa szimbolizált ismeretelméleti holizmus, a tudás-egészre törekvés eszméinek elkötelezettjei közül gondolják úgy sokan, hogy az internet megjelenésével az álom megvalósulása karnyújtásnyi közelségbe került.

Csak hogy a világháló legalább annyira mutatja a tudás további *fragmentálódását*, mint az *új totalitás* lehetőségét, s nagyjában-egészében izlés dolga, ki melyik aspektusra helyezi a hangsúlyt. Az általános eufória által eltakart egyik legfontosabb tény például a hálózati információ – elidegeníthetetlennek tűnő – erősen *fluktuáló* jellege. Tartalom és elérési út egyaránt egyik pillanatról a másikra változhat anélkül, hogy bármiféle esély lenne a folyamatok ellenőrzésére. Ennek legkézzelfoghatóbb tünete, hogy a mai napig nem létezik olyan szabványos *hivatkozási mód*, amely egyértelműen és biztosan kijelölne egy internetes dokumentumot, illetve annak adott részletét.

Nem véletlen, hogy az *on-line anyagok* esetünkben is szinte teljesen kimaradtak az *irodalomjegyzékből* – jöllehet a könyv témájánál fogva kiemelt helyen kellene szerepelniük. A hagyományos forma azonban ellenállt az új dokumentumtípusnak. Ezzel akarva-akaratlanul maga a kötet is azt sugallja, hogy egyedül a nyomtatott, tehát *maradandó* információforrások érdemesebbek a kigyűjtésre, a múltékon, *változó* elektronikusak, amelyekhez tisztességes bibliográfiai leírás sem rendelhető, már nem. Miközben tehát az újonnan termelődő tudás egyre nagyobb arányban jön létre és tárolódik a világháló közegében, a klasszikus bölcsészettudományok elvárásait kielégítő, megbízható forrásként nem vehető figyelembe.

Ehhez képest legalábbis elkapkodottnak tűnnek az ilyen kijelentések: „Könnyű belátni, hogy a hypertext-rendszereken alapuló olvasás az ismeretszerzés technikáit tekintve jóval hatékonyabb, mint a nyomtatott textus ma klasszikusnak tekintett, lineáris logikája.” (90) Hiszen nyilvánvalóan mást kell értenünk „hatékonyság” alatt a tőzsdei adatok, mint egy tanulmány esetében; az *információgyűjtés*, illetve a *tudásegészhez jutás* igencsak eltérő olvasói stratégiákat kíván. Az előbbit maximálisan támogatja, az utóbbit éle viszont számos akadályt gördít az új környezetbe.

Általánosságban elmondható: a szerző a kellenél ritkábban szembesíti elméleti megállapításait a realitásokkal. Ahol elrugaszkodik a világháló virtuális, mindazonáltal *tapasztalati* talajától, s inkább a népszerű internetguruk nyomába ered, ott bizony erőteljes túlzásokba esik. „A hypertext is együttműködésen alapuló, a szerző és az olvasó közötti határt elmosó, az autoritás és az autenticitás fogalmát szüntelenül újra-definiáló praxis, amelyben megjelenik a kollektív intelligencia logikája” (90) – ennek a kijelentésnek például valamennyi eleme így együtt csak a memex-féle utópia síkján igazolható, a jelenlegi napi gyakorlatot kisebb vagy nagyobb mértékben felülértékeli.

Nem kevésbé elnagyolt a következő sürgetés: „Habozás nélkül alkalmazkodnunk kell tehát a globális interoperabilitási normákhoz, és el kell látnunk a megkövetelt metaadatokkal, kísérő információkkal a végre létrehozandó digitális intézményeinket.” (134) Hiszen amennyire kézenfekvőnek tűnik első pillantásra, annyira bonyolult és összetett problémának bizonyul a megvalósításban. Pontosan érzékelhető mindez a nemzeti kultúrkinés digitális archiválásán több évtizede dolgozó hazai úttörők munkájának tanulmányozásából – róluk azonban a kötet nemigen vesz tudomást.¹

Az egyes kultúrák speciális igényeire ugyanis a mainstream kultúra nincs felkészülve (gondoljunk a magyar ábécé speciális betűinek kezelésére, hogy csak a legalapve-

több problémát említsük, amely még ma sem minden területen megoldott). Az informatikai világcégek fejlesztéseivel természetesen oktalanság volna versenyre kelni, a globális gazdasági érdekeken kívül eső célok megvalósítása azonban csakis lokálisan történhet.

Végül félrevezető az a megközelítés, amely a hozzáférés problémáját pusztán technológiai jellegűnek állítja be, miközben a világgönyvtárban való korlátlan barangolásunknak a technikainál sokkal jelentősebb korlátja a nyelvismeret hiánya. Többségünk előtt továbbra is rejtve maradnak majd a skandináv vagy a távol-keleti digitális archívumok kincsei, akármilyen korszerű formátumban álljanak is rendelkezésre, mint ahogy a magyar nyelvű anyagok sem kerülnek közelebb a mainstreamhez pusztán azáltal, hogy szabványos metaadatokkal látjuk el őket.

Többek között ezért sem szerencsés a kultúra *posztgutenbergi* és *posztkanonikus* állapotának problémátlan egymásra vetítése (158). Összemosásuk legfőbb veszélye éppen kölcsönös kondicionáltságuk elfedése, ami lehetetlenné teszi a köztük lévő kapcsolat részletes elemzését.

Ez olyan nagyfokú leegyszerűsítésekhez vezet, mint amilyen a következő mondat mögött húzódik meg: „A posztmodern metaarchívumok, múzeumok, levéltárak, könyvtárak hálózati logika szerinti működése arra vezetett, hogy a falak leomlottak: a gyűjteményekbe »bekerülni« soha ilyen könnyű nem volt.” (150) A világháló itt immateriális, tehát kimeríthetetlen publikálási lehetőségként, a szerzők paradicsomaként jelenik meg. Csakhogy hosszú távon a dolog az ellenkezőjére fordul: az alkotói túltermelés, illetve a befogadói oldalon bekövetkező hasonló tempófelgyorsulás azt eredményezi, hogy egyre többet kell tennie egy szövegnek azért, hogy olvasókra találjon. Már ma is megfigyelhető, hogyan csoportosulnak a felhasználók a jól strukturált, praktikus használható honlapok köré, s miként maradnak gyakorlatilag észrevétlenek a mégoly érdekes témáról szóló, de ügyetlenül, a megváltozott olvasói szokásokat figyelmen kívül hagyva szerkesztett oldalak. Ennek felismeréséből jöttek létre az ún. *portálok* (ahogy az egyik első magyar kísérlet, az *iNteRNeTTo* szlogenje hirdette: a „világítótornyok az információs tengeren”), amelyek jelenleg a világháló legerősebb kánonépítőivé léptek elő.

Hiszen ha belegondolunk, semmi meglepő nincs abban, hogy az átlagos hálópolgár ugyanolyan *megbízható* szolgáltatásokra tart igényt a virtuális térben, mint amilyeneket a valódi életében megszokott; számára a világháló nem a társadalmi-technológiai avantgárd terepe. A szörfölők többsége hamar ráun az információs tenger végletes szabadságára, s szívesen menekül biztonságos(nak vélt) kikötőkbe, vagyis megint csak a mások által kidolgozott kánonokra bizza magát. A *keresőgépeknek*, melyeket György Péter a kánonromboló munka élharcosaiként mutat be, gyengébb változataikban (*indexelőszolgáltatások*) valóban tulajdonítható ilyen hatás, ám az igényesebb felhasználók ezektől hamarosan átpártolnak az *internetkatalógusokhoz*, melyek már előre *válogatott* és *osztályozott* információval szolgálnak (vö. UNGVÁRY–VAJDA 2002, 109–115).

A világháló a maga totalitásában nyilvánvalóan emészthetetlen az egyén számára. A világgönyvtár potencialitását csak egy lokális nézőpont kiválasztása képes aktuali-

¹ Néhányan a legfontosabbak közül: ELTE BTK Bölcsészeti Informatika Önálló Program, <http://magyarirodalom.elte.hu/>; Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://www.mek.iif.hu/>; Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ, <http://www.neumann-haz.hu/> (benne többek között a *Digitális Irodalmi Akadémia*, illetve a *WebKat.hu*).

zálni. Minden korábbinál nagyobb tehát az egyénre rótt felelősség a tekintetben, hogy tájékozódásához milyen kiindulópontot választ magának.

A portálok és keresőgépek szükségképpen nagyon általános megközelítéssel szolgálnak. Ha valaki ennél többre vágyik, vagyis a világgönytár avatott olvasója kíván lenni, akkor kénytelen visszatérni a több ezer éves bölcsészeti rutinhoz: a hozzá hasonló érdeklődésű, megbízhatónak gondolt kollégák hivatkozásain kell elindulnia, az ő „hálójukból” kezdheti el építeni a magáét.

S ebből a szempontból a tudomány globalizálódása közepette új értelmet nyerhet a magyar tudósok közössége is: ez lehet az a speciális lokális háló, amely megszűri a világ tudománytermeléséből beáramló információkat, s megfelelő indikátorként szolgál arra nézvést, mi az, ami igazán innovatív, fontos egy adott területen.

Innen nézve különösen fájdalmas, hogy György Péter elmulasztja tanulmányozás tárgyává tenni a választott témájára vonatkozó „tudásháló” magyar szegmensét, mint ha nem lennének hazai előzményei a számítógép és a világháló okozta változások, lehetőségek bölcsészeti igényű felmérésének. Nem mondható, hogy a téma magyar nyelvű szakirodalmá túlságosan gazdag volna, ezzel együtt már ma is létezik néhány olyan tanulmány, amelynek eredményei sajnálatos vakfoltjai a kötet bibliográfiai háttérének (az utóbbi évek leginkább revelatív írásai: HORVÁTH 2000; NYÍRI 2001; PAPP 1992).

A hazai recepció kontrollja megóvhatna bizonyos források túlértékelésétől is, mint például a „Kevin Kelly és Steven Johnson munkáival is fémjelvezhető paradigma” esetében (155). S nem igazolja vissza a könyv egésze a két „őrült utópista, univerzalista katalogizátor”, a várostervező *Patrick Geddes* és a könyvtáros *Paul Otlet* „felfedezését” sem. Életműveik végső összesítésben pusztá kuriózumnak bizonyulnak, amelyek érdekes előzményeként szolgálnak a már közhelyszintű *memex* és *Xanadu* megidézésének, a ma jelenségeinek magyarázatához azonban semmit sem tesznek hozzá. Mint ahogy az utóbbiak is csak a felületes szemlélő számára láthatóak egybe a világháló valóságával. *Vannevar Bush*, *Theodore Nelson* és a többi „internetlátnok” munkásságának tanulmányozása nem nélkülözi a történeti érdekességet, ám a világhálóval foglalkozó irodalom eme *profetikus* részénél valószínűleg mélyebb belátásokat tenne lehetővé az *elemző-leíró* szövegek olvasása.

A végére aztán mintha maga a szerző is kiábrándulna választott hőseiből. Otlet ál-máról például a következő sommás kijelentést teszi: „(...) amikor mint múzeum- és könyvtártörténeti érdekességet felelevenítjük, meg kell állapítanunk, hogy ez az intézmény a bürokratikus avantgárd állandó világkiállítása volt: a rendszerező elme, a klasszifikációt mindenek fölé helyező európai pozitívizmus egy évtizeden át fennállott emlékműve.” (193)

Az univerzalizmus ábrándjától így jut el a szerző egyetlen fejezetben belül az ismeretelméleti anarchizmus kiábrándultságáig, hogy végül alapjaiban kérdőjelezze meg a világgönytár eszméjét: „Mit is állítunk ki? Mit jelent, ha egy olyan, minden mozzanatában értelmetlen tárgyat teszünk közszemlére, amelynek autentikus olvasata a nem olvasat, és amely minden felületen, kívülálló félreértést nevetségessé tesz? Nos, ezt jelenti a kiállítás, ezt jelenti a kulturális hagyományozás: csupa értelmetlenséget. A kulturális párbeszéd, az intertextuális jelentésteremtés reménytelen illúzió. Csalás. Nem pusztán a szövegekre kellemetlen ez a kritika, hanem a múzeumra is.” (220) A kulturális hagyomány apokalipsziséről szóló kötetzáró vízió diszkreditál bármiféle, a megőrzésére és elsajátítására irányuló törekvést – ami pedig a megelőző kétszáz oldal meghatározó programjának tűnt.

A KÖNYV HALÁLA

Mintha a szerző a határhelyzetben lévő beszélő pozícióját jelölné ki önmaga számára: vigyázó szemét már az eljövendő kommunikációtörténeti korszakra veti, ám próféciait még a könyvkultúra utolsó autentikus képviselőjeként próbálja megfogalmazni. S ez sem lenne érdektelen dolog: jó volna egy igazi Utolsó Könyvet olvasni, egy könnyes búcsút az ezeréves könyvkultúrától, példamutató tipográfiával, tördeléssel stb. Sajnos, a kötet ebből a szempontból is sok kívánnivalót hagy maga után.

Nehézkes például a jegyzetek használata: nem a lap alján, hanem az egyes fejezetek után találhatóak, ami még önmagában nem lenne probléma, csakhogy a bennük szereplő hivatkozások felfejtéséért már a kötet végi irodalomjegyzékhez kell lapoznunk. „Túl mély”, szólna ennek a szerkezetnek a minősítése, ha hiperszöveges struktúra volna. Ami azt jelenti, hogy a felhasználónak túl sokat kell kattintania (lapoznia) ahhoz, hogy az őt érdeklő hasznos információig eljusson. S ez akkor válik különösen bosszantóvá, ha meg sem térül a fáradság, mert az idézett forrás részletes adatait hiába keressük hátul... A hivatkozásoknál gyakran hiányzik a pontos oldalszám, több esetben még a szó szerinti idézeteknél is. Egyébiránt a legtöbb elütés is az irodalomjegyzékben található, amelynek pedig egy hagyományos bölcsészeti dolgozat legprecízebb részének kellene lennie. És az sem igen egyeztethető össze a klasszikus igényességgel, hogy a *Florilegium...*, az *Abdul Kassem...* és a *Bibliotheca...* fejezetek címe más a tartalomjegyzékben, mint az adott szövegrészek elején; a második esetben ráadásul cím és alcím értelmetlenül egymáshoz tördelve jelenik meg.

Ismert tétel, hogy az elektronikus írásbeliség, jelesül a szövegszerkesztő program használata negatív hatással van a nagyobb terjedelmű szövegek koherenciájára (vö. NYÍRI 1993). Ez főként két dolognak tudható be. Egyrészt annak, hogy a képernyő a gyakorlatban a szövegen fel-le tologatható ablakként működik, s ilyen módon egyszerre csak egy kis szegmenst *áttekintését* teszi lehetővé. Másrészt pedig annak, hogy az elektronikus szöveg egy-egy részlete bármikor *felülírható* anélkül, hogy annak teljes környezetét betűre végigolvasnánk, a változtatáshoz igazítanánk. A szövegszerkesztő-használat e két sajátossága egyszerre veri szét a szöveg lineáris és globális kohézióját. (Ami persze némileg ellensúlyozható a menet közbeni kinyomtatással, ám ez a papírváltozat olvasásával, javításával, végül a módosítások gépre vitelével még a hagyományos eljárásnál is nehezkesebbé teszi az írás folyamatát, úgyhogy inkább hajlamosak vagyunk róla lemondani.)

A *Memex* nyilvánvalóan számítógépen íródott, s ennek nyomait a tartalmi inkoherencián túl a szöveg formai jegyei is magukon viselik. Ha ugyanis az előbb említett „beavatkozások” után elmarad az ellenőrzés és újraolvasás, akkor az így keletkező ellentmondásokkal már csak a nyomtatott változat lineáris olvasója fog szembesülni.²

Nem véletlenül állapítják meg a könyvszakma képviselői újra meg újra, hogy az *asztali kiadványszerkesztés* kora nagyfokú minőségromlást hozott. Ez egyrészt a médium demokratizálódásának számlájára írható, hiszen ma már gyakorlatilag bárki válhat „könyvkiadóvá” bármiféle szakmai előképzettség nélkül. Másrészt viszont a probléma a nagy hagyományokkal rendelkező „igazi” kiadók esetében is jelentkezik, amint a kor

² „Nincs az az úgynevezett igényes és – legalábbis számomra – olvashatatlan folyóirat, amelynek intelligens főszerkesztő(nő)je ne érezné úgy évente kötelességének aggódni a »betűk sorsáért«.” (10.) „A patológusnak ítélt tünetegyüttest a vizuális rend szerint *nyertek* megítélést.” (176.) (Kiemelések tőlem – G. D.)

szavára hallgatva a számítógépek alkalmazása mellett döntenek. A tapasztalatok szerint ugyanis a gyorsaság és könnyen kezelhetőség csak látszólag jelentenek előnyt; valójában épp a minőségi munka ellenében hatnak. A munkafolyamatok leegyszerűsítése és automatizálása egyszersmind számos új, eddig ismeretlen hibaforrást is magában rejt (vö. GYURGYÁK 1996, 265–271).

A hagyományos korrektúra szerepét például a beépített helyesírás-ellenőrző program veszi át, amelynek révén a hibák többsége valóban kiküszöbölhető. Komoly problémát okoz viszont minden olyan eset, amely a kreatív intelligencia működtetését követeli meg, mint például egy többnyelvű szöveg, amelynél emberi beavatkozás nélkül a gép nem képes arra, hogy egy adott szó ellenőrzéséhez több különböző teaurusz közül a megfelelőt kiválassza. Minden bizonnyal az ellenőrizetlen automatizálásnak tudható be az idegen kifejezések igen gyakori pontatlan írásmódja is a kötetben (*is aeternum, terra incognica, cybersapce, bibliographica, heeritage* stb.). Ennél is reménytelenebb helyzetbe hozzák a „mesterséges intelligenciát” jelenlegi készütségi fokán a tulajdonnevek: a szóbeliség-írásbeliség egyik alapművének társszerzője hol *Wattként*, hol *Wattsként* szerepel; az internetes „égre írás” ötletgazdája pedig egyenlő arányban *Harnad*, illetve *Hernad*. (Egy nyelvi lektor alkalmazása talán a könyvben található hevenyészett, helyenként tévesnek látszó fordítások miatt is hasznos lett volna.³)

A fentiekhez hasonló kisebb-nagyobb hibák sorát még hosszan lehetne folytatni. Felelőtlenségüket egy ilyen nem-filológiai szempontú recenzióban az teszi indokolttá, hogy a médiumváltás fájdalmas tanúi ők is, akik a gépek kínálta lehetőségekről ismét visszairányítják figyelmünket a soha el nem hanyagolható emberi tényezőre.

Köbe vérsni hosszadalmas és fáradságos munka volt, a lúdtoll és tinta is meglehetősen körülményessé tette a rögzítés folyamatát, s még az írógép is bizonyos lassúságra szorította használóját, ha nem akarta ugyanazt a kéziratoldalt hússzor-harmincszor letisztázni. Valójában felbecsülhetetlen jelentőségű az írás tempójának az a felgyorsulása, amit a szövegszerkesztő használata jelent. Az új médium relatív akadálymentességének köszönhetően hihetetlenül rövid idő alatt lehet akár könyvnyi *mennyiségű*, első ránézésre épkezláb szöveget előállítani. A *szöveg mint betűhalmaz* és a *szöveg mint lineáris és globális koherenciát mutató értelmi egység* között azonban óriási a távolság. Az utóbbi megalkotása összehasonlíthatatlanul nagyobb erőfeszítést igényel. Vagyis miközben a szövegszerkesztővel való írás látszólag megkönnyíti a szerző dolgát, a lényegzet tekintve valójában nagymértékben nehezíti azt.

MÉDIUM(TÉ)VESZTÉS

Az egyedi *információ* elszigeteltségétől az összefüggéseket tartalmazó *tudás* teljességéhez az átfogó, koherens *narratíva* vezet át. Utóbbival csak igen elvétve találkozhatunk György Péter könyvében. A hagyományos olvasói elvárások felől nézve ezek a csúcspontjai a kötetnek: a tömegkultúra-magaskultúra distinkció XX. századi alakulásáról szóló (64–71), vagy a nyolcvanas–kilencvenes évek hazai „alternatív” kultúrájának fejlődési tendenciáit megrajzoló (73–84) remek elbeszélések.

³ „Kultúránk horizontján ott az alexandriai könyvtár mint a hatalom és a rejtély kimérája, de hagyományaink valódi elemei nem ennyire ősiek, és világosan tetten lehet érni bennük a virtuális könyvtár álmát.” (160) „Gesner rendszere egyedülálló, mert az abcésorrendet használja ugyan, de – Tritheimtől és Bale-től eltérően – középkori stílusban: a szerzőket kereszttségben kapott nevük szerint csoportosítja.” (174)

A kötet nagyjából más gyakorlatot követ; narratív stratégiája leginkább – ha már a szerző is előszeretettel idéz meg középkori műfajokat – az *exempluméra* emlékeztet. Vagyis konkrét *példákat* mutat fel – Napster és Linux (116–117), Amazon.com (125–126), Internet Library (167) stb. –, melyekhez rövid, tömör magyarázatokat: *tanulságokat* fűz. Így a könyv ezekre a kisebb egységekre esik szét, s ezzel gyakorlatilag szembefordul a XX. század végi társadalomtudományok viszonylagos módszertani konszenzusával, miszerint a tudományos igényű magyarázatoknak szükségképpen a narratíva formáját kell öltetniük.

A szerző tehát nem szolgál gondosan felépített, összetett esztétikai, művészet- vagy médiafilozófiai rendszerrel. Helyette esetleges kapcsolódások szerint, spontán épülő szöveg-halmazt kínál, melyben nincsenek indulások és érkezések, csak útonlevés van. Ez a laza *asszociációs háló* – amelyet a hátsó borító fűlszövege „a képzettársítások tekervényes útjaiként” jellemez – talán valahol félúton helyezkedik el az előbb említett információ és tudás stádiumai között.

A szépirodalomban nem szokatlan ez az eljárás; tudományos munkában annál inkább. A hagyományos értelemben vett tudományos magyarázatnak gyakorlatilag valamennyi összetevőjét nélkülözi a szöveg: nincsenek benne (minden ellenkező látszat ellenére) jól körülírt, pontosan használt fogalmak, nincsenek logikai következtetések, s végképp nincsenek az előbbiekből felépített tudományos állítások.

A kommunikációtörténet kutatói előtt azonban ezek a hiányok nem ismeretlenek. A *szóbeliség* közegében létrejött szövegekre emlékeztetnek, amelyek sok mindent nélkülözni kénytelenek, ami számunkra, az írásbeliség kultúrájában szocializálódott olvasók számára természetesnek és magától értetődőnek tűnik.

A beszéd első pillantásra az íráshoz hasonlóan lineáris, ám a kettő között egy nagyon fontos különbség is megfigyelhető. Utóbbi a grafikus rögzítésnek köszönhetően lehetővé teszi a *visszatérést*, míg az előbbi nem képes túllépni a pillanat kötöttségén. Ebből viszont az is következik, hogy a szóbeliség közegében nem okoznak problémát sem az ellentmondások, sem az ismétlések. A redundancia írásban, ahol az *összehasonlítás* lehetséges, kimondottan terhes; a szóbeliségnek viszont szükséges és elidegeníthetetlen velejárója, mely éppen a koherencia fenntartásának, a memória frissítésének az eszköze.

A szóbeliség-írásbeliség paradigma egyik legfontosabb tézise szerint az egész ma ismert tudományrendszer az írás megjelenésének köszönhető, amennyiben a különböző szöveghelyek összehasonlítása tette lehetővé az általános fogalmak elkülönítését, kiszakítását a pillanat létmódjából. Majd a továbbiakban ezekre épülnek a logikus kifejtés és a szöveg átfogó összefüggésének követelményei is.

A beszédben viszont a mondatok *érvényességét* nem az *érvelés* adja, hanem az *isméltés* általi *megerősítés*. A hallgató elsősorban nem a logikai úton belátott érvek súlya alatt fogadja el a szónok álláspontját, hanem a produkció lendülete, ereje miatt. Míg az írott szövegben az inkoherencia komoly akadálya lesz a megértésnek, addig a szóbeliség közegében korántsem okoz akkora problémát. Az *állandó, következetesen képviselt vélekedésként* felfogott *igazság* fogalma is az egymástól elválasztott időpillanatokban újra meg újra ellenőrizhető írott szövegre vezethető vissza. Ez a folytonos, soha meg nem állítható változás közegében (legyen az a pusztá beszéd vagy a textuális világháló) természetesen illúzióknak bizonyul.

A szóbeli szöveget nem is annyira lineárisként kell elgondolnunk, sokkal inkább az adott téma körül rótt, afféle koncentrikus körökként. Valami ilyesmi történik György Pé-

ter könyvében is: *propozicionális tudományosság* helyett *ékesszólás* a választott témáról. S utóbbi valóban nem idegen a szerzőtől: akik hallották már közönség előtt vagy televízióban, rádióban beszélni, tanúsíthatják, hogy lehengető szónok. Intellektusa, szellemessége, villámgyors reakciói remek előadónak teszik – ha szabad így mondani, a megtettesült szóbeliség ő.

Ám ha ez így van, akkor a kötet csaknem valamennyi problémája értelmezhető úgy, mint a könyvkultúra felől megfogalmazott elvárások kudarca az alapvetően más médiumot követelő szöveggel szemben. Akadnak ugyan olyanok, akikre a megszokott kommunikációs eszközökről való kényszerű lemondás megvilágító erővel hatott,⁴ ám a médiumváltásoknak többnyire inkább nagy vesztesei vannak. Történelmi vereséget szenvedett például a szofisták filozófiai módszertana Platónnal szemben. Fogalmazzunk úgy, hogy ennek a kötetnek az erejéig György Péter sem sorolható a győztesek közé.

A szóbeliséget idéző szövegalkotási eljárások mögött továbbá meglehetősen biztonnával az elektronikus médiumok előretörésének, az ún. *másodlagos szóbeliségnek* a tapasztalatát sejtethetjük. A jóslat ugyanis úgy szól, hogy az elektronikus írásbeliségre „kárhoztatott” ember számára ismét elvész az összevethetőség, a fogalmak rögzíthetősége, a logikai viszonyok számon kérhetősége – mindaz, ami az írás változatlanságára épült, s most a folyamatosan formálódó digitális szöveg közegében értelmezhetetlenné válik. Hiányuk bizonyos idő elteltével éppúgy fel sem tűnik majd, mint annak idején a szóbeliség korában.

A *Memex* tehát úgy is olvasható, mint a jóslat tökéletes beváltódása. Hiszen a világháló ritmusáról valóban nehéz (lehetetlen?) visszaállni a nyomtatott könyvére. Az olvasó szükségképpen türelmetlen lesz, kattintási lehetőségek, képek és hangok híján eluralkodik rajta a *textuális klausztofóbia*. A másodlagos szóbeliség befogadói eljárásai a *szőrfölés* és *böngészés* terminusaival írhatók le, szemben a hagyományos *elmélyült olvasással*. Ez természetesen az írásra is hatással van: az információáramoltatás örülete közepette az ember többé nem szán ugyanannyi időt szövegeinek körültekintő és aprólékos megalkotására, mint korábban.

Mindezek párhuzamba állíthatók azzal a posztmodern megfigyeléssel is, miszerint a kultúrtudományokban az utóbbi évtizedekben a *logika* helyét a *retorika* foglalta el. A másodlagos szóbeliség korában ezen természetesen *hipermediális retorikát* kell értenünk: szavak és mondatok helyett alighanem stíluslapokkal, hiperoldal-szerkezetekkel, kép- és hangfájlokkal fogunk bibelődni.

Hogy mi lett volna a *Memex* igazán autentikus és adekvát (vagyis a szerző egyéniségének és a témának egyszerre megfelelő) megjelenési formája, az nagy kérdés. Úgy tűnik, hogy ez a szabadon hömpölygő asszociációs lánc csak az *elsődleges szóbeliség* keretei között értelmezhető igazán. (A közhiedelemmel ellentétben a gondosan megalkotott hiperszöveg a hagyományos lineárisnál *erősebben strukturált* szövegfajta.) Mindenesetre a mű szellemisége alapján elképzelhető lett volna a hagyományos könyvformától való elszakadás, a lineáris szöveg felbontásának radikális gesztusa – aminek ráadásul szintén van már némi tradíciója, mondjuk Mallarmétól McLuhanig. Ez azonban csak egy újabb kihasználatlan lehetőség marad.

⁴ Lásd a Nietzsche-ről, Musil-ról és Wittgenstein-ről szóló részeket: NYIRI 1995.

A REMIX SZÜLETÉSE

„Hogy ezenközben a hagyományos bölcsészettudományok szemszögéből nézve sok minden elvész, aligha tagadható. A könyvtár valószínűleg múzeummmá válik; a szövegben való elmélyülés – rossz szokássá; a történeti tudat pedig deviáns szellemi attitűdé.” (NYÍRI 1996, 11.)

A kötet talán legeredetibb ötlete, amikor György Péter mindezen változásokat kultúr-történeti korszakváltásként írja le, melynek középpontjába a könnyűzene legutóbbi radikális fejleményét, a *remixet* állítja. Az ún. *remix kultúrát* a gyökereiktől megfosztott, összefüggéseiből kiragadott hagyománydarabkák kaleidoszkópszerű kezelése, belőlük tetszőleges új egységek létrehozása, a klasszikus kánonok értékítéleteinek határon kívül helyezése, a szerzői eredetiség és ennek intézményesült formája, a copy-right meghaladása jellemzi. Mindennek általa választott emblematisz példáját a következőképpen értékeli: „Amikor az Anima Sound System meg-megszakítja a Himnusz közhellyé és szentté, azaz érinthetetlené vált sorait, akkor a műalkotások örök koporsóba zárását, a kánon mauzóleumba falazását vonja vissza egy olyan zeneműben és szövegben, amellyel főleg az a baj, hogy szentté és közhellyé avatása egyszerre és azonos okokból fogva történik meg. A Himnusz-remix harsányan tiltakozik a történeti tudat elhomályosulása ellen (...) Én a Himnusz-remixet nem provokációnak, hanem a kánon újradefiniálására tett hagyománytisztelő gesztusnak tartom.” (81) Ebben az általánosabb kulturális kontextusban helyezi el a világháló hipermediális közegét is, amely „(...) szinte naponta kényszeríti ki és teremti meg a különféle újrafeldolgozások, sorozatok, kősa variációk, pillanatnyi kontextusokban megvalósuló »műegészek« létrehozását, alig észrevehető archiválását, majd beillesztését a multi-mediális hagyományba” (81).

Ákárhogy is interpretáljuk ezeket a folyamatokat, a hagyomány elleni támadás-ként vagy éppen a hagyomány újszerű életben tartásaként, a lényeg alighanem az, ahogyan a *történetiség* átalakul: a *múltat egységben láttató lineáris narratívából az idegenség jelenbe integrált pontszerű nyomaivá* válik.

S nagyjából ezt nyújtja György Péter könyve is: a múlt darabjai, történeti narratívákba való beágyazottság nélkül. Ha úgy tetszik, tartalmi és formai szempontból egyaránt pontos lenyomatát adja mindannak, ami a másodlagos szóbeliség tényerésének tulajdonítható. Így aztán minden bizonyos fontos dokumentuma lesz a második és harmadik évezred fordulóján zajló kommunikációs forradalomnak, s ekként tanulmányozhatja majd az utókor. Ha lesz még, aki *rakattintson*.

IRODALOM

- DEMETER Tamás 2002. *Az eszmék tipográfiája*. Budapest, Osiris.
- GYURGYÁK János 1996. *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Budapest, Osiris.
- HORVÁTH Iván 2000. *Magyarok Babelben*. Szeged, JATEPress. URL: <http://magyar-irodalom.elte.hu/babel/>
- NYÍRI Kristóf 1993. Szövegszerkesztővel gondolkodva. In Háty János (szerk.): *Lehetséges-e egyáltalán?* Budapest, Atlantisz. 361–377.
- NYÍRI Kristóf 1994. Hajnal István időszerepése. In *A hagyomány filozófiája*. Budapest, T-Twins–Lukács Archivum. 132–143. URL: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/filoz/hajnal.hun>
- NYÍRI Kristóf 1995. Hálózat és tudásegész. In Fűzi László et al. (szerk.): *A századvég szellemi körképe*. Pécs, Jelenkor. 117–135. URL: <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/kmfil/kutatas/nyiri/forras.htm> vagy URL: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/muszaki/szamech/wan/hatasok/tudas/tudas.htm>

- NYÍRI Kristóf 1996. Bölcsészettudományok az írásbeliség után. *Világosság*, 6. 3–16. URL: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/filoz/irutan.hun>
- NYÍRI Kristóf 2001. Szavak, képek, tudásegész. *Világosság*, 7–9. 3–10. URL: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tudfil/nyiri/tudnap2000_hn.htm
- NYÍRI Kristóf – SZÉCSI Gábor (szerk.) 1998. *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Budapest, Áron.
- PAPP Tibor 1992. *Múzsával vagy múzsa nélkül? Irodalom számítógépen*. Budapest, Balassi.
- UNGVÁRY Rudolf – VAJDA Erik 2002. *Könyvtári információkeresés*. Budapest, Typotex.